

**ЭКИ БАСКЫЧТУУ БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫ ЖАНА КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ
БОЮНЧА ПРЕДМЕТТЕРДИ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДӨӨНҮН
ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК ЗАРЫЛДЫКТАРЫ**

**ДВУХСТУПЕНЧАТАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И
ПРАКТИЧЕСКИЕ НЕОБХОДИМОСТИ ОБОСНОВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ НА
КОМПЕТЕНТНОСТИ ПО КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**

Түйүндүү түшүнүктөр: Эки баскычтуу билим берүү, кыргыз адабияты, студенттер, компетенция, компетентүүлүк, стандарт, мыйзам, Болонья келишими, заманбап кырдаал, бакалантиат, кесиптик билим берүү, жашоону үйрөнүү, билимди таанып билүү.

Ключевые слова: Двухступенчатая система образования, кыргызская литература, студенты, компетенция, компетентность, стандарт, закон, Болонский договор, современная ситуация, бакалавриат, профессиональное образование, научиться жить, познание знания.

Азыркы XXI кылымдагы билим берүүнүн багыты да, максаты да 1996-жылы ЮНЕСКОнун билим берүү боюнча эл аралык комиссиясы тарабынан уюштурулган “Билим берүү: казынаны ачуу” («Образование: сокрытое сокровище») аттуу жыйында аныкталып [1], Ж. Делор анда салыштырмалуу түрдө “төрт аяк” (“таянгыч” “стоп” маанисинде) – таанууну үйрөнүү (научиться познавать), жасоону үйрөнүү (научиться делать), бирге жашоону үйрөнүү (научиться жить вместе) жана жашоону үйрөнүү (научиться жить) деген баары жеткиликтүү түшүнүктөр менен берүүгө аракеттенген. И.А. Зимняянын пикирине таянсак, бул “төрт аяк” Болонья келишимдеги Европалык Кеңеште саясий жана социалдык жактан илимий-теориялык анализге ээ болуп, дүйнөлүк билим берүү системасына “компетенция” жана компетентүүлүк” терминдери аркылуу сунушталды [2]. Аталган терминдердин мазмуну билим берүү окутуу системасынан коомдук-социалдык түзүлүштөгү заманбап кырдаал талап кылган натыйжага жетүү экендигин да ушул Кеңеш ачыкка чыгарды.

Эгерде Кыргызстанда жаңыдан кабыл алынып жаткан эки баскычтуу билим берүүнүн мазмуну мына ушул талаптарды аткарууга багыт алганын эсепке алсак, анда филологиялык багытта жогорку кесиптик билим берүүнү максаттанган “Кыргыз тили жана адабияты” бакалавриаттык адистиги стандартта сунушталган дисциплиналарды компетенттүүлүккө негиздөөгө карата бир топ теориялык жана практикалык маселелерди чечүү үчүн бир топ иштерди аткаруусу зарыл экендиги

ачыкка чыгат. Ырас, проблеманы чечүү үчүн мыйзамдык негизи жүзөгө ашып калганын айтпай кетүүгө болбойт, б.а. Кыргыз Республикасынын “Билим берүү” мыйзамында, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан кабыл алынган “Жогорку кесиптик билим берүүнүн негизги билим берүү программасына карата убактылуу мамлекеттик талаптарында” филологиялык багытта жогорку кесиптик билим берүүгө максаттанган жогорку окуу жайларынын жоболорунда компетенттүүлүк парадигмасына негиздөөнүн жол-жоболору белгилүү деңгээлде иштелип чыкканы бар. Н.Н. Золототрובה белгилегендей, компетенттүүлүк парадигмасынын келиши мыйзам ченемдүүлүк экендиги, анын билим берүүгө карата өзүнчө талаптары боло тургандыгы, мурда билим берүүдө калыптанган “билим-көндүм-адат” формасында иш алып барууга караганда мазмуну кыйла кеңири экендиги, “компетенттүүлүк” өз ичине билимди таанып билүү (когнитивдүү) жана практикалоодон тышкары этикалык, социалдык жана жүрүм-турум касиеттерин мотивдештирип үйрөнүүнү жетекчиликке ала тургандыгы туюндурулуп [3] түшүндүрүлүүдө. Мыйзамдык чегинен алганда мунун баары жалпы түшүнүктөр боло тургандыгы белгилүү. Анткени, билим берүү ишмердүүлүгүнүн максаты кандай да болбосун өсүп келе жаткан муунга мурда калыптанган, практикадан өткөн билим аркылуу көндүмдөрдү калыптандыруу болуп саналат. Мында П.Я. Гальпериндин билим берүүдө аксиомага айлаган төмөнкү сөздөрү эске түшөт, б.а. ал өзүнүн алдына койгон: “адам эмне үчүн окуйт?” жана ага өзү: “кандайдыр бир нерсени жасоо үчүн; аны жасоону билүү үчүн; аны кантип жасай турганын үйрөнүү үчүн” деген жообунда берилген ойлорду азыркы билим берүү системасы жетектөөсү керек болуп турат.

Азыркы рынок шартында билим берүүгө карата коюлган мындай талаптардан алганда, же адамдын күнүмдүк керектөөсүн башкы планга коюп караганда адабият сабагынын анча деле зарылдыгы жок экендиги ачыкка чыгат. Т.И. Кленова мындай көрүнүштү ырастап, азыркы жаш-

тар арасында китеп окугандар азайганын, көпчүлүгү ага кеткен убакытты башка кызыкчылыктарга жумшаганды туура көрүшө тургандыгын белгилейт [4]. Бирок ошол эле реалдуу турмуштун өзүндө адабий билимдин жетишсиздигин айкындар турган жагдайлар бар экендигин коомдук-социалдык чөйрөнү сыртынан бир караган адам деле байкайт. Анткени, адам баласынын турмушу адабий баалуулуктарды күн сайын керектеп, күн сайын анын орду канчалык экендигин туюндуруп турган кырдаалдарды түзүп турат. Тагыраак айтканда, адам баласынын өз ара пикирлешүүсүнөн - көркөм сөз каражаттарын колдоно алуусунан, карым-катнаш текстин канчалык байланыштырып түзүү чеберчилигинен, сүйлөө маданиятынан, текстте образдуулукту кандай деңгээлде колдоно алуусунан, монологдук жана диалогдук кепти уюштура билүүсүнөн, өз ара талаш-тартыш болгон дискуссияда оюн так жана жеткиликтүү айта алуусунан адабий-көркөм чыгарманын ролу канчалык экендиги сезилсе, ал эми адам баласынын инсандык рухий маданиятын түзүүдө адабий билим берүүнүн маани-маңызы канчалык болоорун көп кылымдан берүү окуу процессинде жүргөн адабият сабагы ырастап келет. Адабий тексттен алган маалыматы канчалык болсо, реалдуу турмуштук шартта анын баарлашуу чеберчилиги, ойлоонун образдуулугу, ойду жеткире билүү формасынын көп түрдүүлүгү ошончолук боло тургандыгын адабий билим берүүнүн мазмуну эбак эле далилдеп койгон.

Адамды коллективсиз, коомдук-социалдык чөйрөсү элестете албагандай эле билим берүүнү пикирлешүүсүз, жана адабий-эстетикалык дөөлөттөрсүз элестетүү мүмкүн эмес. Маселен, Болонья келишиминин Европалык Кеңеши “төрт аяк” (“четыре стопа”) деп аныктаган түшүнүктөр – *таанууну үйрөнүү* (научиться познавать); *жашоону үйрөнүү* (научиться делать); *бирге жашоону үйрөнүү* (научиться жить вместе); *жашоону үйрөнүү* (научиться жить) адамдардын өз ара пикирлешүүсүз ишке ашпай тургандыгы анык. Эгер адабий-эстетикалык категориялар жакшы менен жаманды айырмалап үйрөтпөсө, адам баласы бул жашоонун оң менен терсин кантип айырмалап, *ар бир нерсенин баалуу жактарын кантип таанып үйрөнө ала тургандыгын* элестетүү кыйын. Ошондуктан болуу керек өнүккөн өлкөлөрдө билим берүү системасы “билим баарлашуу аркылуу, баарлашуу аркылуу билим” деген чакырыктын алдында уюштурулуп жатканы. Бир караганда адабий билим берүү коомдук-социалдык турмушка анча маанилүү салым кошпогондой таасир калтырганы менен жогорку интеллектуалдуу билим деңгээлине ээ болуш үчүн адабий билимдин мазмунунда турган бардык би-

лимди жеткиликтүү түшүнүү жана аны көздүн карегиндей сактап үйрөнүү милдети тургандыгы анык көрүнөт. Чынын айтканда, адабий баалуулуктарды үйрөнүү бардык мезгилде адамзатты окутуунун бир булагы болуп келгендиги талашсыз болсо да, азыр ал адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү үйрөтүү кандай болушу керектиги тууралуу маселе күн тартибине коюлган маанилүү проблемалардан болуп турат. “Бул дүйнөдөгү бардык мамлекеттер, ал мамлекеттерге кирген улуттар үчүн да көйгөйлүү маселелерден экендиги белгилүү” [5].

Жалпысынан алганда, кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуу дагы ошол тааал жана көп кырдуу көйгөйлөрдүн бири болуп жаткандыгын белгилей кетели. Ырас, Кыргызстан эки баскычтуу кесиптик билим берүү концепциясын кабыл алган соң, филологиялык багытта бакалавриаттык деңгээлде да, магистрдик деңгээлде да билим берүүнүн мазмуну жогоруда белгиленген компетенттүүлүк парадигмасы аркылуу ишке аша тургандыгы анык. Жогорку кесиптик билим берүү программасын жүзөгө ашыруу үчүн мамлекеттик талаптарда анын негизги компетенциялары да белгиленип, окуу процесси мына ошол талаптарды аткаруу аркылуу өз иш чараларын жүргүзө тургандыгы да белгилүү [6]. Бирок кеп компетенциялардын же компетенттүүлүк парадигмасынын кабыл алынышында эмес, ошол парадигма республиканын коомдук-социалдык шартында филологиялык кесиптик билим берүүнүн деңгээлин евростандарт аныктаган натыйжага жеткире алуусунда турат. Тагыраак айтканда, Кыргызстан билим алган филологдор кантип эл аралык конкуренцияга катышып, андан кайсы жолдор менен өз кызыкчылыгын коргоп, кандайча жашап кетүүсүнө, болгондо да өнүккөн өлкөлөрдөгү филологдор менен бирге эмгектенип, алар алган эмгек акыга ээ болуп жашап кетүүсүн натыйжа катары кбылдоо шарты Кыргызстанда филологиялык жогорку кесиптик билим берүүнү кандай компетенцияларга негиздеп, анын өзөгүн түзө турган компетенттүүлүк парадигмасын кандай концепцияда жолго коюуну теориялык жана практикалык жактан туура чечүү милдетин талап кылып да жатат. Теориялык жактан *адабий билим берүүнү компетенттүүлүк парадигмасына негиздөө* мурда калыптанган кыргыз адабияты боюнча сабактардын мазмунун улуттук жана эл аралык көркөм-эстетикалык баалуулуктарды сактап келгендигине ылайык (мурда колдонулуп келген саясатташкан мазмунду алып салуу менен) гуманизациялоо, А.Н. Дахиндин сөзү менен айтканда окуу процессиндеги педагогикалык мамилелерди демократиялаштыруу, адабий билим берүүнүн мазмунун жаңылоо үчүн окутуунун инновациялык формаларын, ык-укул-

дарын киргизүү менен ишке ашырууга боло тургандыгы менен түшүндүрүлүп [7] келет. Ал инновациялык мазмун да, ага шайкеш келүүчү окутуу формалары да мугалим менен студенттин өз ара кызматташуусуна жаңы философиялык негиз түзүп, анда “билим алуучуну субъекти катары кароо, билим берүүнү уюштурууда ошол субъектинин бардык кызыкчылыктарын эске алуу, ар биринин жарандыгын сыйлоо, билим берүү шартын ар кимисинин *инсандыгына багыттап* жөнгө салуу, б.а. окуу процессин инсанга багыттап жүргүзүүнү” [8] башка дисциплиналардай эле адабий билим берүүнүн алдына койду. Педагогика илиминде теориялык планда ишке ашыра турган *компетенциялар* пайда болду. Алар төмөнкүлөр болуп саналат:

1) Адабий чыгармаларды окуп түшүнүү аркылуу ар бир студент реалдуу турмушта дайыма кездешип туруучу көркөм жана адабий чыгармачылыкты таанып-билүү, жалпы гуманитардык баалуулуктарды, этикалык-маданий жана эстетикалык-көркөм идеалдарды, адамдагы рухий наркты, адам баласы аздектеп келген адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү айырмалап билүү касиеттерин калыптандыруу. Билим берүүнү дүйнөлүк масштабда алганда бул маселелер жалпы көрүнгөнү менен адабий чыгармачылыктын жалпы адамзатка таандык касиеттери менен улутка мүнөздүү сапаттык белгилери боло тургандыгын эске алсак, анда адабий билим берүү ар бир жарандын ошол улутка тиешелүү көркөм-эстетикалык наркын, улуттук мазмунда баалана турган нарк-насилди, улуттук адабияттын уникалдуу бөтөнчөлүктөрүн да түшүнүп баалоо касиетин да инсанга калыптандырууну милдеттенмекчи. Мындай милдет адабий билим берүүдө компетенттүүлүк парадигмасына ылайык таанып-билүү менен чектелбестен, ар бир студент көркөм-эстетикалык дөөлөттөрдүн мазмунун айырмалоо менен асылдык баалуулукка ээ боло албаган чыгармаларды жеткире түшүндүрө алуучу жөндөмгө – компетенцияга ээ болушун адабий билим берүүнүн натыйжасы катары көрүнүшүн талап этет.

2) Ар бир адам өзүнө таандык кайталангыс сапат-белгилерге ээ болгондой эле ар бир улуттун өзүнө гана мүнөздүү чыгармачыл өзгөчөлүгү бар. Алар ошол өзгөчөлүгү аркылуу бири-биринен айырмаланып турат. Адабий билим берүү нравалык идеалдарга карата, адилеттүүлүк, сулуулук, боорукерлик, ж.б. сезим аркылуу таанып андаштыруучу кубулуштарды, жакшы менен жаманды айырмалай билген эстетикалык табитти, көркөм жана адабий чыгармачылыкка карата адабий-эстетикалык муктаждыкты баалоо категорияларын жалпы адамзаттык жана улуттук мазмунда өздөштүрүүнү калыптандыруу. Бул

жагынан алып караганда кыргыз адабияты жалпы адамзат үчүн уникалдуу мүнөзгө ээ экендигин унутка калтырууга болбойт. Жалпы адамзаттын басып өткөн тарыхый жолунда көчмөн турмуш болуп келгендиги белгилүү болсо, “Манас” улуу жомогу башында турган кыргыз адабияты ошол көчмөн турмуштун бардык цивилизациясын өз боюна сиңирген бирден-бир чыгармачыл дүйнө болуп саналат. Ырас, азыр дүйнөлүк деңгээлден алганда көчмөн цивилизация өз баасын ала элек, б.а. анын орду байыркы Кытай, байыркы Индия, байыркы Мая, Байыркы Рим, же болбосо грек жана латын маданияттарынын арасында экендигин Кыргызстанда билим алган ар бир жаранга, ошондой эле дүйнө филологдоруна билдирүү милдети турат. Анткени, адабий билим берүү дүйнөдөгү ири жетишкендиктерди көчүрүп келүү гана максатын көздөбөйт, анын билим берүүчүлүк мазмунунда улут калыптандырган адабий баалуулуктарды конкреттүү көркөм чыгармалардын контекстинде үйрөтүү талабы да коюлган. Компетенттүүлүк парадигмасы өзүнүн билим берүүчүлүк концепциясында “ар бир жарандын жеке өзүнө таандык бардык касиет белгилерди жоготпой туруп, ошондой эле бардык билим берүү шартында анын жеке инсандыгына доо келтирбей билимди берүү зарыл экендигин аныктаганын” [9] эске алсак, адабий билим берүү кандай шарт болсо да билим алып жаткан жарандын улутка таандык касиеттерин ошол турушунда сактоону, анын улутка таандык адеп-ахлактык түшүнүктөрүн өзүндө алып жүрүүсүнө ээ болушун, улуттук калорит катары көрүнгөн салт-санаа, ырым-жырым, сый-урмат, улуттук кадаа түшүнүктөрүн, алардын эстетикалык жана этикалык табиятын көркөм чыгармалардын мазмуну аркылуу баалап-билүү жөндөмүн – компетенциясын калыптандыруу натыйжасын көздөйт.

3) Адабий билим берүү филологиялык билимге ээ кылууда студентти кесиптик жогору билим талап кылган маалыматтар менен камсыз кылуу гана эмес, кандай шартта болбосун компетенттүү окурманды калыптандыруу максатын көздөп келет. Ал эми компетенттүүлүк парадигмасы көркөм чыгарманы окууга карата кызыкчылыкты пайда кылуу менен бирге, көркөм текст мазмунунда камтыган баалуулуктарды окуп түшүнүү аркылуу өздөштүрүүгө, эмоционалдуу кабылдоо маданиятын өнүктүрүүгө, көркөм ойлоонун подтекстинде, образдардын аракетинде, автордук баяндоо чеберчилигинде, өзгөчө улуттук фольклор аркылуу сакталып келе жаткан оң менен терсти айырмалап андаштыра билүү темпирментинин туура жана ырааттуу калыптануусун милдеттендирет. Ар бир улуттук адабий-көркөм ойлоонун өзгөчө табияты жарандын мекенчилдик сезимдерин тарбиялоодо, “этномаданий дөө-

лөттөрдүн улуттук жана адамзаттык деңгээлде баалануучу адеп-ахлактык, социо-этикалык категорияларын түшүнүү” [10] жөндөмү – компетенциясы азыркы адабий билим берүүнүн зарыл компоненттеринин бири катары көрүнөт.

Бул талаптар адабий билим берүүнүн теориялык мазмунун аныктай тургандыгы далай замандардан бери белгилүү. Ал эми аны компетенттүүлүк парадигмасында ишке ашыруу үчүн филология багытында жогорку кесиптик билим берүү процесси практикалык жактан чече турган зарыл маселелер бар экендигин эскертели. Анткени ар бир концепциянын теориялык мазмунуна жараша практикалык багытта аткара турган жолжоболору болоору анык. Эгерде мугалимди окуу процессин уюштура турган “ээси” десек, анда мугалим өз кесибинин мазмундук аракетин аныктоочу педагогикалык мамилелерди демократиялаштыруусу - андай жаңылануу ал аракетке келтирген ар бир иш чарада көрүнүп турушун камсыздоочу сабактын уюштурулушунан тартып, акыркы натыйжага ээ болгонго чейинки окуу процессинде логикалык операцияларды (талдоо, салыштыруу, синтез, жалпылоо, ж.б.) пайдалануусу, көркөм чыгармаларды анализдөө текстке талдоо жүргүзүүнүн (окуу – кабылдоо – түшүнүү – андаштыруу – турмуш менен байланыштырып анализ жасоо – интерпретациялоо – окуганына, билгенине жеке көз карашында туруп баа берүү) көп аспекттүү (турмушуна керек) көндүмдөрүн студентте калыптандыруусу менен түшүндүрүлөт. Демек, окуу процесси сабактын мазмуну менен бирге анын студентке жеткирүү формасынын практикалык жактан өзгөрүүсүн да кылмакчы.

Адабияттар:

1. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище. UNESCO, 1996.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. – РГГУ, 2006. (<http://www.rsuh.ru/article.html?id=50758>)
3. Золототрубова Н.Н. Методика преподавания литературы: Учебное пособие для вузов.- Воронеж, 2007.
4. Кленова Т.И., Ястребов Л.И. Результаты PISA-2006. Обладают ли 15-летние учащиеся необходимой естественнонаучной грамотностью для полноценного функционирования в обществе?//Вопросы интернет-образования. №55 (http://vio/fio/ru/vio_55/cd_site/Articles/art_3_8/htm).
5. Краевский В.В., Хуторской А.В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах // Педагогика. – 2003. – №2.- 3-10-беттер.
6. Лебедев О.Е. Компетентный подход в образовании.<http://www.nekrasovspb.ru/publication/cgi-bin/publ.cgi?event=3&id=22>.
7. Дахин А.Н. Компетенция и компетентность: сколько их у российского школьника? // Сибирский учитель. – 2004. – Вып. №1 (31). (www.sibuch.ru/article-php?no=221)
8. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С.58-64.
9. Презентация стандарта общего образования второго поколения. – <http://standart.edu.ru/catalog.aspx?CatalogId=262>.